

MUKADDİMETÜ'L-EDEB'İN YOZGAT NÜSHASINDA KUŞ ADLARI

BIRD NAMES IN THE YOZGAT COPY OF MUKADDİMETÜ'L-EDEB

Serkan CİHAN*

ÖZ: *Mukaddimetü'l-Edeb*, Harezmi döneminde yazılmış en kapsamlı sözlük konumundadır. Eser, dönemin hükümdarı Harezmsah Atsız bin Muhammed bin Anuşigin'in isteği üzerine, Zemahşeri tarafından 12. yüzyılda kaleme alınmıştır ancak eserin orijinal nüshası henüz bulunamamıştır. Eser, Arapça pratik bir sözlük niteliğindedir. Çalışmaya konu olan Yozgat nüshası, *isimler, fiiller ve harfler* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yozgat nüshasının söz varlığı oldukça dikkat çekicidir. Nüsha; zaman kavramları, gökyüzü, yeryüzü, madenler, yollar ve yolculuklar, su ve suda yaşayan varlıklar, bitkiler, çiçekler, meslekler, soyut kavramlar, dinî terimler, yemekler, giyim kuşam, renkler, sayılar, akrabalık terimleri, mutfak araç gereçleri, hayvanlar, savaş aletleri gibi çok farklı alanlarda kelimeleri barındırır. Bu çalışmanın konusu, eserde geçen kuş adlarıdır. Orta Asya kültüründe kuşların önemli bir yeri vardır. Kuşlar, o dönemde yaşayan insanların kültürel ve sosyal hayatını yansıtma bakımından önemlidir. Bu nedenle kuş adları, birçok sosyal bilimci için çalışma konusu olmuştur. Söz konusu nüsha incelendiğinde hayvan adları içerisinde kuş adları, diğer nüshalar ve dönemin diğer eserleriyle kıyaslandığında oldukça fazladır. Yozgat nüshasında geçen 164 hayvan adının 49'unu kuş adları oluşturmaktadır. Bu çalışmada eserin Yozgat nüshasındaki kuş adları tespit edilecek ve incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mukaddimetü'l-Edeb*, Harezmi Türkçesi, Orta Türkçe, kuş adları.

ABSTRACT: *Mukaddimetü'l-Edeb* is the most comprehensive dictionary written in the Harezmi period. The work was written by Zemahşeri in the 12th century at the request of the ruler of the period, Harezmsah Atsız bin Muhammed bin Anuşigin but the original copy of the work has not been found yet. The work is a practical Arabic dictionary. The Yozgat copy that is the subject of the study consists of three parts: nouns, verbs and letters. The vocabulary of the Yozgat copy is quite remarkable. The copy consists of words in many different fields like concepts of time, sky, earth, mines, roads and journeys, water and aquatic creatures, plants, flowers, occupations, abstract concepts, religious terms, food, clothing, colors, numbers, kinship terms, kitchen utensils, animals, war instruments. The subject of the study is the bird names in the work. Birds are important in that they reflect the cultural and social life of the people living at that time. For this reason, bird names have been the subject of study for many social scientists. When the said copy is examined, bird names among animal names are quite numerous when compared to other copies and other works of the period. 49 of the 164 animal names in Yozgat copy are bird names. In this study, bird names in the Yozgat copy of the work will be determined and examined.

Keywords: *Mukaddimetü'l-Edeb*, Khorezm Turkish, Middle Turkish, bird names.

* Dr.Araş. Gör.-Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Çankırı-srkchn06@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-8808-088X)

Giriş

Mukaddimetü'l-Edeb, Dîvânu Lugâti't-Türk'ten sonra Orta Türkçe döneminin en zengin kelime hazinesine sahip olma özelliği taşımasına rağmen sadece belli nüshaları üzerinde çalışma yapılmıştır. Otuzdan fazla nüshası olan eser üzerinde ilk metin çalışmasını Şuşter nüshasını ele alan Nuri Yüce yapmıştır (Yüce: 1993). Birçok nüsha da çalışılmayı beklemektedir. Nesrin Kaya Günay ve Cevdet Şanlı, eserin Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde 710 / 1, 2 numara ile kayıtlı muhtasar yazma eser üzerinde çalışmalarını tamamlamıştır (2009). Raafat Muhammad, 2014 yılında *Zemahşeri Mukaddimetül Edeb Eserinin Osmanlı Türkçesi İle Tercümeli Tahran Nüshası (Elif-Dal Kısmı) (Giriş-Dil Özellikleri-Transkripsiyonlu Metin-Dizin)* adlı yüksek lisans çalışmasını gerçekleştirmiştir (2014). Sezen Özkan, 2009 yılında *Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat Nüshasında İsimler /Giriş-Metin-Dizin* adlı çalışmasında Yozgat nüshasının ilk 60 varaklık kısmını oluşturan isimler bölümünü ele alıp incelemiştir (2009). Gülşen Özçamkan Ayaz, *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)* adlı doktora tez çalışmasında bu iki kopyanın Harezmi Türkçesiyle yazılmış kısımlarını karşılaştırmalı bir şekilde aktarmış ve metnin kapsamlı bir sözlük-dizini hazırlamıştır (2020). Serkan Cihan ise *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Nüshası)-(Giriş, Metin, Notlar, Sözlük-Dizin)* adlı doktora tezinde eserin Yozgat nüshasının Arapça-Farsça-Harezmi Türkçesiyle yazılmış kısımlarını ele almış, eserin dizin-sözlüğünü hazırlamış ve inceleme kısmında Yozgat nüshasında bulunup dönemin diğer kaynaklarında bulunmayan fiiller üzerine bir inceleme gerçekleştirmiştir (2021).

Türk dilinin en önemli kaynaklarından biri olarak nitelendirilebileceğimiz *Mukaddimetü'l-Edeb*, söz varlığıyla birçok sosyal bilim alanı için de ipuçları sunmaktadır. Eser, zaman kavramları, tarım aletleri, vücut organları, yeryüzü, bitkiler, çiçekler, meyve ve sebzeler, dinî terimler, zanaatlar, meslekler, yemekler, giyim kuşam, sayılar, evcil ve yabani hayvanlar, renk isimleri gibi birçok alanda zengin bir söz varlığına sahiptir. Tarihî metinlerde şu ana kadar tespit edilememiş birçok kelimeye bu eserde rastlamak mümkündür. Bu çalışmada *Mukaddimetü'l-Edeb'in* Yozgat nüshasında geçen kuş adları tespit edilecek, dönem metinleri ve tarihî metinlerle karşılaştırılacak, çağdaş lehçelerdeki durumları tespit edilecek, günümüzdeki durumları gösterilecek ve etimolojik sözlüklerde ne şekilde ele alındıkları incelenecektir.

Hayvanlar tarihî metinlerde, bulunulan coğrafyayı ve o dönemde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetleri yansıtmalarının yanı sıra farklı kavramları ifade eden semboller olarak da ele alınmıştır. Bu nedenle bir metindeki hayvanlarla ilgili söz varlığı, o dönemde yaşayan insanların bulunduğu çevreyi, ekonomik faaliyetlerini, kültürel yaşamlarını takip etmekte önemli ipuçları sunar. Bu yönüyle hayvanlar, çeşitli araştırmacıların ilgisini çekmiş ve farklı çalışmalara konu olmuştur. Bunların bir kısmı, hayvanları biyolojik özellikleriyle ele alıp sınıflandırırken bir kısmı da

alfabetik sıra dikkate alınarak gerçekleştirilmiş sözlük ve etimoloji çalışmalarıdır.

Hayvan adları üzerine yapılan en kapsamlı incelemelerden biri Ingeborg Hauenschield'in *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Hauenschield, 250 civarı hayvan adını ele almış, bunların etimolojilerini incelemiş, hangi dil ve lehçelerde ne şekillerde kullanıldıklarını tespit edip hangi etimolojik sözlüklerde ne şekilde açıklandıklarını belirtmiştir (2003). Erhan Aydın, *Eski Türk Yazıtlarında Bitkiler ve Hayvanlar* adlı çalışmasında hayvan adları ile ilgili çok geniş bir kaynakçayı ortaya koymuştur. Aydın, 1881-2016 yılları arasında yapılan çalışmaları tarih sırasına göre tasnif etmiştir. Bu makalesinde, Eski Türk Yazıtları'nda geçen 55 hayvan adını detaylı bir şekilde etimolojik olarak incelemiştir (2016). Özellikle son yıllarda hayvan adları üzerine birçok yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. İncelemenin kapsamını aşacağı için burada çalışmaların tamamına değinilmemiştir.

Kuşlar, tarih boyunca dil ve edebiyatın konusu olmuş, milletlerin sembolü olarak kullanılmıştır. Şiir, masal, heykelcilik, mimari, halı-kilim işlemeciliği ve para kabartması gibi birçok alanda motif olarak kullanılmış olması nedeniyle kuşların hayvanlar arasında özel bir yeri vardır. Bu nedenle de kuşlar, her alandan araştırmacıların çalışma konusu olmuştur.

Kuşlarla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Saadet Ergene'nin *Türkiye Kuşları* adlı doktora tezi, dil ekseninde bir inceleme olmamasına rağmen birçok kuş adını içermesi bakımından önemlidir (1945). E. Denison Ross, kuşlar özelinde *Polyglot List of Birds-Turki, Manchu and Chinese* adlı kitabını yayımlamış ve çalışmayı E. Gürsoy Naskali, Türkçeye *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançu ve Çince Sözlüğü* başlığıyla çevirmiştir. Ross, bu eserinde Mançuca, Türkçe ve Çince kuş adlarını kuşçuluk bilimi ışığında incelemiş, kuşların fiziksel özelliklerine çalışmasında yer vermiştir. Eserdeki kuş adları, iki bölüm (büyük kuşlar-küçük kuşlar) ve altı grupta 360 kuş adı olarak incelenmiştir. Naskali de çeviriye metinde geçen kuş adları indeksleri hazırlayarak katkıda bulunmuştur (1994). Naskali ve Şeker, editörlüğünü yaptıkları *Kuş Kitabı*'nda kuşlarla ilgili yirmi üç farklı yazıyı bir araya getirip yayımlamışlardır (2017). Naskali ve Şeker, *Kuş Dili-Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar* adlı bir yayın daha hazırlamışlardır. İkili, bu kitapta yine kuşlarla ilgili yirmi bir farklı yazıyı bir araya getirmişlerdir (2017). Merete Çakmak ve Mary Işın, *Anadolu Kuş Adları Sözlüğü*'nde kuş adlarının İngilizce-Türkçe ve Latince karşılıklı sözlüklerini hazırlamışlardır (2005). Burcu Şen, 2016 yılında hazırladığı uzmanlık tezinde 2011 yılında yayımlanan *Türkçe Sözlük*'teki kuş adlarını tekrar ele almış, alfabetik olarak bu çalışmadaki yanlışlar ve eksiklikler için önerilerde bulunmuştur (2016). Ersoylu, 2015 yılında *Türk Kültüründe Kuşlar* adlı kitabını yayımlamıştır. Eser, üç bölüme ayrılmış ve her başlıkta farklı konularda kuşlar ele alınmıştır (2015). Ceylan'ın da konuyla ilgili önemli bir çalışması bulunmaktadır. İki farklı basımı bulunan kitabın ilki *Kuş Cenneti Şiirimiz: Klâsik Türk Şiirinde Kuşlar* (2003), ikincisi *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları* (2007) adıyla basılmıştır.

Eserde farklı divanlarda geçen 47 kuş adı farklı özellikleriyle incelenmiştir. Bozkaplan (1992), Akalın (1993), Aydemir (2013) ve Toprak'ın (2013) da konuyla ilgili çalışmaları mevcuttur. Tabii literatür, yukarıda bahsettiklerimizden çok daha fazlasını kapsamaktadır.

1. Yozgat Nüshasında Kuş Adları

Yozgat nüshası, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in çalışılan nüshaları arasında en fazla hayvan adını barındırır. Aynı kelime için farklı yazımlar dikkate alınmadığında bu nüshada 164 hayvan adı tespit edilmiştir. Bu hayvan adlarından 16'sı Farsça, 2'si Arapça, 1'i ise Moğolcadır. Hayvan adlarından 49'unu kuşlar oluşturmaktadır. Bu kuş adlarından bazıları, yazılı kaynaklarda tarafımızdan tespit edilememiştir, yani hapaks durumundadır. Her dilde olduğu gibi bizim dil tarihimizde de tek sefer tanıklanan ve hapaks olabilecek birçok kelime mevcuttur. Bu tür kelimeler, farklı bir metinde tanıklanılana kadar bu nitelendirmeye sahiptir.

Yozgat nüshası, isimler ve fiiller bölümü olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Üçüncü bölüm, sadece Arapça notların yer aldığı kısımdır. İsimler bölümü (ilk 60 varaklık kısım), tematik olarak düzenlenmiştir ve kelimelerin çokluk şekilleri verilmiştir. Yerleşim birimleri, mutfak malzemeleri, bitkiler, soyut kavramlar, evcil ve yabani hayvanlar, kuşlar, su ve suda yaşayan varlıklar, meslekler, ilaçlar, renkler, giyim-kuşamla ilgili kelimeler, at ve silahla ilgili kavramlar, madenler, yazı araç gereçleri, hastalıklar, yemekler gibi çok farklı alanlarda kelime, isimler bölümünde yer almaktadır. Kuş adlarının çoğu da 51a/53b sayfaları arasında bulunmaktadır. Fiiller bölümünde geçen kuş adı sayısı, isimler bölümüne göre daha sınırlıdır ve bu kuş adları da çalışmaya dahil edilmiştir. *Kuş*, *cüjek*, *murğ* gibi genel adlar, çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında tespit edilen kuş adları, farklı tarihî metinler ve etimolojik sözlüklerde ne şekilde geçtikleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Nüshada geçen kuş adlarının metinde nerede geçtiği maddelerde belirtilmiş, Arapça-Farsça karşılıkları da aktarılmıştır. *Mukaddimetü'l-Edeb*'in diğer nüshalarında (Şuşter, Paris ve Tahran) geçmeyen ya da farklı biçimlerle geçen yapılar da belirtilmiştir. Nüshada geçen kuş adlarının çağdaş lehçelerdeki durumları gösterilmiştir. İncelemede yer alan kuş adlarının günümüz karşılıkları, nüshada geçtikleri Arapça ve Farsça adlandırmalar da dikkate alınarak tercüme yoluyla verilmiştir.

1. ala toğanık: 'doğan kuşu' (51a/6)

Metinde tek örnekte belgelenen kelimenin Arapça karşılığı *şured*, Farsça karşılığı *setūçe* şeklinde verilmiştir. Kelime, Harezmi Türkçesinin üzerinde çalışma yapılmış diğer metinlerinde tespit edilememiştir ancak metnin Paris nüshasında *ala toğanak* 'göçeğen kuşu' şeklinde Yozgat nüshasındakiyle aynı yazımla bulunmaktadır (Özçamkan Ayaz, 2020: 179). Nişanyan, kelimeyi çalışmasına alıp "*toğan/tuğan kuş* 'yırtıcı kuş veya bir tür yırtıcı kuş' <ETü toğ-/tuğ- 'yükselmek', (çeşitli Türk dillerinde 'doğan' veya 'bir

tür doğan, şahbaz' anlamında *toyğun* ve *toğrul/tuğrul* görülür" açıklamasında bulunmuştur (2020: 216) ancak kelimenin hangi lehçelerde geçtiğini belirtmemiştir. Kelime, taradığımız lehçe sözlüklerinden *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*'nde *toyğun* 'sungur, ak doğan' şeklinde belirtilmiştir (Özşahin, 2017: 628).

2. aṅıt: 'ördeğe benzeyen bir yaban kuşu, angut' (52a/7)

Metinde tek örnekte tespit edilmiştir ve Arapça karşılığı *nuḥām*, Farsça karşılığı *surḥ-ı ābī* şeklindedir. Orhon Yazıtları ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer almayan kelime, *Divanü Lûgati'-t-Türk'te aṅıt* 'angut, ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 553). Harezmi dönemi diğer metinlerinde bulunmayan kelime, Paris nüshasında *aṅıd/t* 'bir çeşit flamingo' şeklinde Yozgat nüshasındakiyle aynı yazımla belgelenmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020: 188). Tietze, çalışmasında sözcüğü *angud/angut (I)/ankut* 'kiremit renginde bir yaban ördeği cinsi', <ETk. *aṅıt* şeklinde açıklamıştır (2016a: 395). TDK'nin sanal *Derleme Sözlüğü*'nde kelime *angut* '1. ahmak, sersem, akılsız, dangalak, angıt. 2. ördekten daha iri, kiremit renkli bir çeşit kuş, angıt' şeklinde yine iki anlamıyla geçmektedir (URL-1). Kelime, lehçelerde de varlığını sürdürmektedir. Özbekçe, Kazakça ve Azerbaycan Türkçesinde *angut/anqut* şeklinde gerçek ve mecaz anlamıyla varlığını sürdüren kelime (Yusupova, 2018: 40; Bayniyazov, Bayniyazova ve Koç, 2021: 72; Altaylı, 2018:179), Karakalpak (*aṅırt* 'saf; dikkatsiz') ve Kazan-Tatar (*aṅıra* 'aptal, ahmak, bön') dillerinde mecaz anlamıyla varlığını sürdürmektedir (Uyğur, 2019: 25; Öner, 2015: 32).

3. bağırtlak: 'yabani ördek, kıl kuyruk kuşu' (52a/4)

Metinde tek örnekte tespit edilen kelimenin Farsçası *sıgrūz*, Arapçası *kaṭāt* şeklinde verilmiştir. Metnimizde *bağırtlak* biçiminde geçen kelime, *DLT'te bağırlak* 'bağırtlak' şeklinde açıklanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 569). Sözcük, bu anlamıyla Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Clauson, çalışmasında kelimeyi *bağırlak* biçiminde almış, Çağataycada *bağırtlak*, Osmanlı Türkçesi metinlerinde *bağırtlak* biçimlerinde geçtiğini belirtip güney-doğu Türki dillerinde *bağırtak* biçimiyle kullanımının devam ettiğini vurgulamıştır (1972: 403-404). Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Nişanyan, kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını belirtip *bakır*-bağırmak = *bağır*-şeklinde türetildiğini, Eski Türkçede kaydedilmemiş olan **bağırt* 'çığlık' adından *+IAK* ad yapım ekiyle türetilmiş olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. (2020: 57). Tietze de çalışmasında kelimenin *bağırtlak/bağırlak* biçimlerini almış ve <*bağır* 'göğüs' isim gövdesine *-lak* isimden isim yapım ekiyle türetilmediğini belirtmiştir (2016a: 551). Gülensoy, kelimeyi *bağırtlak* 'bir kuş türü' <**bā+KI-(t)* şeklinde açıklanmıştır (2007: 104). Kelimenin etimolojisi hakkında kesin bir görüş belirtmek eldeki verilerle mümkün görünmemektedir. Azerbaycan Türkçesinde kelime, *bağırtlaq* 'yavru ördek, ördek yavrusu, küçük ördek' şeklinde yaşamaktadır (Altaylı, 2018:179).

4. balaban: 'doğan, atmaca' (51a/4)

Metinde Arapça karşılığı *bāzī*, Farsça karşılığı *bāz*, şeklinde verilmiştir. Orhun-Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde karşılaşmadığımız kelime, Kıpçak Türkçesi eserlerinde geçmektedir. Harezm Türkçesi kaynaklarında da sadece *Mukaddimetü'l-Edeb*'de bulunmaktadır. Nişanyan, kelimenin Farsça ve Türk dillerinde 'bir tür doğan' anlamının ortak olduğunu belirtmiştir (2020: 94). Räsänen, kelimenin 'koca kafalı, davul ve atmaca' anlamlarını verip kökenini *bālābān* şeklinde Farsça olarak belirtmiştir (1969: 59). Kelime, çağdaş lehçelerde de benzer ve farklı anlamlarla varlığını sürdürmektedir: Başkurtçada (*balaban* 'ulu doğan') metnimizdeki anlamla paralel olarak kullanımı devam eden kelime (Özşahin, 2017: 59), Urumcada *balaban* 'büyük' (Garkavets, 2019: 79); Kumuk Türkçesinde *balaban* 'kaval' (Pekacar, 2011: 59); Kırım-Tatar dilinde *balaban* 'büyük' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018:56); Özbekçede *balaban* 'katta, yirik, bahaybat' (Yusupova, 2018: 66) ve Azerbaycan Türkçesinde *balaban* 'yanıklı ses çıkaran üfleli halk çalgı aleti' (Altaylı, 2018: 330) şeklinde farklı anlamlarla bulunmaktadır.

5. baykuş: 'baykuş' (52b/1, 109b/4)

Nüşhada iki kez, biri yalın halde biri cümle içinde kullanılmıştır: erkek *taquq taqi baykuş ötti* (109b/4). Orhun-Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönem metinlerinde geçmeyen kelime, Harezm-Kıpçak Türkçesi eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Nişanyan da kelimeyi Orta Türkçeye konumlandırıp *bay* 'zengin, soylu' anlamıyla bağdaştırılmasının batıl inançlarla ilgili olabileceğini vurgulamıştır (2020: 105). Ancak Räsänen, çalışmasında kelimeyi tam da bu anlamıyla *baykuş* <*bay* 'zengin' ve *kuş* şeklinde açıklamıştır (1969: 57). *Tarama Sözlüğü*'nde bulunmayan kelime, TDK sanal *Derleme Sözlüğü*'ne mecaz anlamıyla alınmıştır: *baykuş* 'mecazen sersem, aptal, uğursuz (kimse)' (URL-1). Çağdaş lehçelerden Başkurt Türkçesinde kelime *bayuoş* 'kukumav kuşu' (Özşahin, 2017: 68), Karakalpak dilinde *bayqus/bayğus* 'garip, biçare, sefil' (Uygur, 2019: 71); Özbekçede *boyqush* 'baykuş' (Yusupova, 2018: 74); Kırım-Tatar dilinde *bayğuş* 'saf adam, bakar kör' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018:58); Karaçay-Malkar Türkçesinde *bayguş/baykuş* 'evde oturmayı seven, evden hiç çıkmayan, ev kuşu' (Tavkul, 2020: 101); Azerbaycan Türkçesinde *bayqu/bayquş* şeklinde 'baykuş' anlamında (Altaylı, 2018: 382) ve Kırgızcada *baykuş* '1. çobanaldatan kuşu, 2. mec. miskin, beceriksiz' (Yudahin, 2011:102); Yeni Uygur Türkçesinde *bayúuş* '1. baykuş, 2. zavallı, çaresiz, talihsiz, şanssız' (Necip, 2008: 33) şeklinde metnimizdeki anlamla aynı ve farklı anlamlarla bulunmaktadır.

6. buldurçın: 'bildircin' (52b/3, 52b/5)

Metinde iki kez tanıklanan kelime, *DLT*'de *budursın* 'bildircin' biçimiyle geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 599). Clauson, kelimenin orijinal halinin **buldursın* olabileceğini, Karahanlı Türkçesinde nadir kullanıldığını, kuş isimleri oluşturan *-sıl* son ekinin zamanla *-çıl* olarak kullanılmaya başladığını belirtir (1972: 309). Nişanyan da kelimeyi yine Eski

Türkçeye konumlandırıp *budursın*, *buyurçin/büyürçin/bıldircin* biçimlerinin farklı dönemlerde kullanıldığını belirtmiş, sözcüğün Moğolca *büdüne* kelimesiyle karşılaştırılabileceğini, morfolojik ve fonetik olarak değişkenlik gösteren kelimeye (*bıldır/baldır/budur/buyur*), 'kuş' anlamına gelen *çin* sözcüğünün eklenmesiyle oluştuğunu vurgulamıştır (2020: 118). Korkmaz, *+CIn/+CUI* ekinin addan ad türeten bir ek olduğunu, işlek olmadığını ve yalnız birkaç kuş adı türettiğini belirtip *bıldircin* örneğini de vermiştir (2014: 127).

7. çakır kuş: 'doğan ile atmaca arası, iri ve keskin pençeli bir avcı kuş' (51a/4, 278a/6)

Metinde iki kez tanıklanan kuş adlarındandır. Arapça karşılığı metinde *şakır*, Farsça karşılığı *çarg* şeklinde verilmiştir. Gülensoy, sözcüğü *çakır* 'bir tür kuş' şeklinde çalışmasına almış ve *<*çak-ır* şeklinde çözümlenmiştir (2007: 212). *Derleme Sözlüğü*'nde *çakır* (V) 'bir çeşit kuş' olarak açıklanan kelimenin Konya yöresinde kullanıldığı belirtilmiştir (DS: 1044). Nişanyan, sözcüğü Eski Türkçeye konumlandırmış, *çakır/çakrı* '1. alaca renk, alaca mavi, 2. doğana benzer yırtıcı kuş' şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin *<ETü çak-* 'harelemek' fiilinden türediğini ve Moğolca *çogur* 'alaca, benekli' kelimesinin de Türkçeden alıntı olabileceğini vurgulamıştır (2020: 162).

8. çay: 'çaylak, atmaca' (51a/5)

Metinde tek sefer, *çim/elif/ye* harf sırasıyla yazılmıştır. Kelime, Eski Türkçe ve diğer Harezmi Türkçesi metinlerinde tarafımızca tespit edilememiştir. Bu anlamıyla kelime, etimolojik sözlüklerde yer almamaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde *çaykuş/çaylık* biçimleriyle bulunmaktadır (DS: 1044). Bu anlamıyla kelime, çağdaş lehçelerde de tarafımızdan tespit edilememiştir.

9. çinili: 'beyaz, siyah ve sarı renkli küçük bir kuş' (51a/7)

Metinde tek sefer, *çim/nef/lam/ye* harf sırasıyla yazılmıştır. Kelimenin Arapça karşılığı metinde *yu'yu'*, olarak verilmiş, Farsça karşılığı verilmemiştir. Eski ve Orta Türkçe metinlerinde tespit edemediğimiz kelimeye en yakın kullanım, *Derleme Sözlüğü*'nde *çinkilli* 'atmaca' şeklindedir (DS: 1228).

10. devlügeç: 'çaylak kuşu' (51a/6)

Kelime, Harezmi Türkçesi metinleri arasında Yozgat nüshası dışında sadece Tahran nüshasında *dölengeç* 'çaylak' ve *İbn-i Mühennâ Lûgati*'nde *tülügeç* şeklinde geçmektedir (Muhammed, 2014: 146; Battal, 1997: 77). *DLT*'de kelime, *teñilgüç* 'Oğuzcada çaylak' ve *teñilgün* 'diğer Türklerin dilinde çaylak' şeklinde açıklanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 868). Kelimenin Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımı oldukça çeşitlidir: *devlenceç*, *devlingeç*, *devlügeç*, *tevlenceç*, *tevlügeç*, *tülüveç* (Toparlı vd, 60). Türk Dil Kurumu'nun sanal *Tarama Sözlüğü*'nde kelime *devlenceç* (*değlügeç*, *devlügeç*, *devlegüç*, *devlingeç*, *devlüñgeç*) 'çaylak cinsinden bir alıcı kuş'

biçimleriyle ve anlamıyla yer alır (URL-3). Kelimenin kökeni hakkında kesin bilgi kaynaklarda tespit edilememiştir.

11. hū kuş: 'ishak kuşu, hu kuşu' (52b/7)

Metinde tek sefer tanıklanan yapı, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde tarafımızdan tespit edilememiştir. *Güzel he/vav* harf sırasıyla yazılmıştır. Kelime, metnimizdeki kullanıma en yakın şekil ve anlamla *Derleme Sözlüğü*'nde *hullu kuş (hÿ kuşu, huma kuşu)* 'baykuş' şeklinde geçmektedir (DS: 2442).

12. ħurūs: 'horoz' (53a/1)

Kelime Farsçadır. Nişanyan, kelimeyi Far. *xurōs/xrōs* خروس 'tavuğun erkeği', <OFar. *xrōstan* 'bağırarak, çağırarak' şeklinde açıklamıştır (2020: 162). Tietze de yine aynı şekilde kelimenin Farsça olduğunu belirtmiş, kelimeyi *horuṣ/horoz* biçimleriyle ele alıp 'tavuğun erkeği' şeklinde açıklamıştır (2016b: 504).

13. iweyūk/ögeyūk: 'güvercingillerden bir kuş türü, üveyik' (51b/6)

Yapı, metinde iki farklı yazımla bulunmaktadır. Müstensih, iki kelimeyi alt alta yazmış ve sözcüğün iki şekilde de kullanıldığını göstermiştir. Ancak Harezmi Türkçesi metinleri incelendiğinde, bu ikili kullanıma rağmen kelimeye rastlamadık. Eserin nüshaları arasında da sadece Paris nüshasında *ügeyik/iweyūk* 'üveyik' şeklinde geçmektedir (Özçamkan Ayaz, 2020:504). Orhun-Uygur ve Karahanlı metinlerinde karşılaşmadığımız sözcük, Harezmi-Kıpçak dönemi eserlerinde kullanılmıştır. Nişanyan, kelime kökünü fiile dayandırmaktadır: <TTü *ügey-* 'güvercin ve kumru ötmek, göğüsten inildemek [LO]+Uk (2007: 1003; 2020: 929).

14. ħara kuş: 'kara kuş, kartal' (51a/5)

Metinde tek sefer belgelediğimiz kelime, *Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig*'de de geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 685; Arat, 1979: 223). Harezmi Türkçesi diğer metinleri incelendiğinde birleşik yapıdaki bu ismin kullanılmadığı görülür ancak Kıpçak Türkçesinin farklı metinlerinde kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007:127), Türk Dil Kurumunun sanal *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde kelime *karakuṣ* (I) 'kartal türünden kuşlara verilen ad' olarak açıklanmıştır (URL-2). *Derleme Sözlüğü*'nde de kelime, *karakuṣ* '1. kartal, 2. çaylak' şeklinde iki farklı kuş adını belirtmek için kullanılmıştır (DS: 2649).

15. ħarġa: 'karga' (52b/2, 52b/5, 52b/6, 63b/4, 64b/3, 82a/2)

Kelimenin Arapça karşılığı metinde *ġurāb*, Farsça karşılığı ise *kelāġ* şeklinde verilmiştir. Kuş adları arasında metinde en sık kullanılan isimlerdendir. Nüshada altı kez belgelenmiştir. Kelime, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 686). Clauson, kelimenin 'karga' anlamı dışında 'gökkarga, ekinkargası, kuzgun' gibi büyük siyah kuş türleri için de kullanıldığını, eski bir hayvan adı olduğunu ve *-ġa* son ekiyle kurulmuş olduğunu belirtir (1972: 653). Gülensoy, kelimeyi <**ġā* 'yansıma' + *r* 'türeme ünsüz' + *-ġā* (> *ġā*) 'yansıma' şeklinde türetildiği

görüşünü savunur (2007: 467). Kelime, çağdaş lehçelerden Urumcada *karğa* 'karga' (Garkavets, 2019: 329); Özbekçede *qarg'a* 'karga' (Yusupova, 2018: 314); Başkurt Türkçesinde *qarğa* 'karga' (Özşahin, 2017: 331); Kumuk Türkçesinde *qarğa* 'karga' (Pekacar, 2011: 250) ve Kırgızcada *karğa* '1. kara karğa' (Yudahin, 201: 408) şeklinde aynı anlamla bulunmaktadır.

16. karguy: 'atmaca' (51a/6)

Metinde tek sefer geçen adın Arapça karşılığı *bāšīk*, Farsça karşılığı *bāšeh* şeklinde verilmiştir. Kelime *DLT*'de farklı biçimlerle geçmektedir: *karguy*, *kırguy* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 686-713). Bu anlamıyla Orhun-Uygur ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaşmadığımız kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden *Qıssaşü'l-Enbiyā*'da ve metnimizin Paris nüshasında *qargū* 'atmaca' şekliyle geçmektedir (Ata, 1997: 298; Özçamkan Ayaz, 2020: 529). Türk Dil Kurumunun sanal *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde bulunmayan kelime, çağdaş lehçelerde de tespit edilememiştir.

17. kaz: 'yabani ve evcil bir kuş türü, kaz' (52a/7)

KB ve *DLT*'de de tanımlanan kelime, metnimizde tek örnekte geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 696; Arat, 1979: 231). Harezmi-Kıpçak Türkçesi metinlerinde de karşılaştığımız kelimenin kullanımı, günümüze kadar devam etmiştir. Kelimenin Hint-Avrupa dilleriyle benzerliğine dikkat çekmiştir (2020: 458). Kelimenin, TDK'nın sanal *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde gerçek anlamının yanında *kaz* 'budala' mecaz anlamıyla da kullanımı mevcuttur (URL-2). Çağdaş lehçelerde kullanımı oldukça yaygın olarak devam eden kelime, Kumuk Türkçesinde *qaz* 'kaz' (Pekacar, 2011: 258); Kazan-Tatar dilinde *qaz* '1. kaz, 2. yaban kazı' (Öner, 2015: 284), Özbekçede *g'oz* 'kaz' (Yusupova, 2018: 322), Karakalpak Türkçesinde *ğaz* 'ördekçiller familyasından olan kuş, kaz' (Uygur, 2019: 181); Başkurt Türkçesinde *qaz* 'kaz' ve Kırgızcada *kaz* '1. kaz (kuş); manğka kaz: dağ kazı; kara kaz' (Yudahin, 2011: 426) şeklinde bulunmaktadır.

18. keb: 'diğer kuşları çekmek için tuzak olarak kullanılan kuş, bir tür baykuş' (32b/2)

Kelimenin Arapçası *milvāb*, Farsçası ise *hūrūhe* şeklindedir. *kef/elif/be* harf sırasıyla yazılmış kelimeyi *kab/keb* biçimlerinde okumak mümkündür. Metinde tek sefer belgelenen kelimeye farklı metinlerde ya da etimolojik sözlüklerde rastlanılmamıştır. Çağdaş lehçelerde de rastlamadığımız kelime, metinde hapaks olarak düşündüğümüz kelimelerden birisidir.

19. kelâğ: 'siyah karga, kuzgun' (52b/5)

Kökeni Farsça olan kelime, metinde *qarğa* kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir. *Kef/lam-elif-gayın* harf sırasıyla yazılmıştır. Kelime, Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde tespit edilememiştir. Tietze, çalışmasında kelimeyi *kelâğ* 'kuzgun' şeklinde alıp Arapça *kalâğ*'dan geldiğini belirtmiştir (2016c: 209).

20. kerges: 'akbaba' (51a/7, 51b/1)

Metinde üç kez geçen *kerges* kelimesi Farsçadır ve kaynaklarda *kerkes*,

kerkez ve kerkenez biçimlerinde de geçmektedir. Kelime, metinde tek örnekte yalın halde, diğer iki örnekte *uluğ kerges*, *ağ kerges* şeklinde sıfat tamlaması içinde kullanılmıştır. Nişanyan, çalışmasına kelimeyi *kerkenez* biçimiyle almış, Yunanca/Eski Yunanca *kerxneis* 'küçük bir yırtıcı kuş' yapısıyla karşılaştırmış ve Farsça *karkās* 'akbaba', *karkār* 'bir tür güvercin', *karkamā* 'kuyruksallayan kuşu', *karkarak* 'saksagan' biçimleriyle olası etimolojik ilişkisinin henüz araştırılmadığını belirtmiştir (2020: 465).

21. **keyük:** 'güvercin' (52a/2)

Metinde tek sefer tanıklanan kelime, *kef/elif/ye/vav/kef* harf sırasıyla yazılmıştır. Kelimenin Arapçası *temrād*, Farsçası *kebüter* şeklindedir. Kelime, metnin Şuşter nüshasında *keyik* 'av hayvanı' anlamıyla daha genel bir grubu işaret edecek şekilde kullanılmıştır (Yüce, 1993: 140). Farklı kaynaklarda da kelimenin bu anlamıyla kullanımı devam etmiştir ancak Yozgat nüshasında kelime, *temārīd-kebüter* 'güvercin' kelimelerinin çevirisi olarak açıklanmıştır.

22. **kırlağuç:** 'kırlangıç' (51b/5, 316b/6)

Metinde biri cümle içinde olmak üzere iki kez geçmektedir. Gülensoy, kelimenin Eski Uygurda *karlığaç* biçimini verip *DLT*'de *karlığaç/karğılaç* 'kırlangıç kuşu' biçimiyle yer aldığını belirtmiş, *karlığaç* biçiminin *karğılaç*'ın göçüsmeli hali olduğunu vurgulayıp kelimenin Anadolu ağızlarındaki şekillerini sıralamıştır: *karlangaç*, *karılgaç*, *karlanğıç*, *karlankuş*, *karnakuş* (2007: 514). Türk Dil Kurumunun sanal *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan kelime, *Güncel Türkçe Sözlük*'te *kırlangıç* 'kırlangıçgillerden, geniş gagalı, çatal kuyruklu, ince uzun kanatlı, küçük göçebe kuş' temel anlamının yanında yan anlamlarıyla da yer almaktadır (URL-2). Kelime, Özbekçede *qaldirg'och* 'kırlangıç' şeklinde geçmektedir (Yusupova, 2018: 331).

23. **kız kuşu:** 'farklı renklere sahip bir kuş türü' (51b/3)

Metinde tek örnekte tanıklanmıştır. Yapı, *DLT*'de *kız kuş* 'renk bakımından ispinosa benzeyen bir kuş' anlamıyla yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 718). Bu yapı, metnin çalışılan diğer nüshalarında tespit edilememiştir. Kelime, çağdaş lehçelerden Özbekçede *qizqush* 'kız kuşu' şeklinde geçmektedir (Yusupova, 2018: 335).

24. **kögercegin/kögercikün/kögercin/kögerceğün:** 'güvercin' (51b/6, 51b/7, 52b/4, 52b/6, 191b/5, 239b/7, 316a/6)

Metinde en sık kullanılan kuş adlarındandır ve farklı biçimlerle yedi farklı yerde tanıklanmıştır. Caferoğlu, çalışmasında Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kelimenin *kögürçün*, *kögürçkän*, *kögürçün* 'güvercin' biçimlerinin bulunduğunu belirtmiştir (2011: 114). *DLT*'de de kelime *kögürçün* 'güvercin' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 734). Metinlerde en sık kullanılan kuş adlarından olan bu kelime, metnin diğer nüshalarında da farklı biçimlerle kullanılmıştır. Kelime, çağdaş lehçelerden Kazan-Tatar Türkçesinde *kügerçen* 'güvercin' (Öner, 2015: 236); Urumcada *gögercin* 'güvercin' (Garkavets 2019: 232); Karaçay-Malkar

Türkçesinde *kögürçün* 'güvercin' (Tavkul, 2020: 215) ve Kırgızcada *kögüçkön/kögürçkön* 'güvercin' (Yudahin, 2011: 498) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

25. kök qarğa: 'arı kuşu' (52b/2)

Eserin diğer nüshalarında bulunmayan bu yapı, diğer Harezmi dönemi metinlerinde de geçmemektedir. Metinde tek sefer tanıkladığımız yapı Arapça *şakirrak*, Farsça *kāskīne* kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yapı, *Derleme Sözlüğü*'nde *gök karga*, *gökçe karga*, *gökçegarga*, *gökçe girav*, *gök girav*, *gak karga*, *gök kirag* 'mavi renkli karga' yapıları ve anlamıyla açıklanmıştır (DS: 2136-2138). Kelime grubu, Yeni Uygur Türkçesinde *kökkağa* 'mavi karga' şeklinde belgelenmiştir (Necip, 2008: 203).

26. kök körlegüç: 'alacalı kuş' (52b/3)

Metinde tek sefer tanımlanan yapı, hapaks olarak düşündüğümüz adlandırmalardandır. Yapı, dönem metinlerinde ve etimolojik sözlüklerde tarafımızdan tespit edilememiştir. Kelimenin Arapça karşılığı metinde *aḥyal* olarak verilmiştir ve Farsça karşılığı bulunmamaktadır.

27. kök boḳası: 'balıkçıl kuşu' (52b/6)

Metinde tek sefer belgelediğimiz yapı, *kuḳur* kelimesinin eş anlamlısı olarak verilmiştir. *köl* kelimesi, dönem metinlerinde bulunmasına rağmen *boḳa/buḳa* 'boğa' kelimesi eserin diğer nüshalarında ve Harezmi Türkçesi metinlerinde tarafımızdan tespit edilememiştir.

28. kuḳur: 'bir kuş türü, balıkçıl kuşu' (52a/7, 52b/6)

Metinde iki kez, *kaf/vav/kaf/vav/re* harf sırasıyla tespit edilmiştir. Bu kelime de hapaks olarak düşündüğümüz kelimelerdendir. Kelime Türk Dil Kurumunun sanal *Derleme Sözlüğü*'nde *kukur* '1. kambur, 2. fitik' anlamlarıyla bulunmaktadır (URL-1). ancak kuş anlamı, herhangi bir yazılı kaynakta tarafımızdan tespit edilememiştir. Kelimenin, Azerbaycan Türkçesinde *kukut* 'puhu kuşu' anlamıyla halk ağzında kullanıldığı belirtilir ancak Arap harfli yazımda kelime *kef/vav/kef/vav/te* harf sırasıyla yazılmıştır (Altaylı, 2018: 1877). Kelime, bu harf yazımıyla farklı okumalara açıktır.

29. ḳumrī: 'küçük bir güvercin türü, kumru' (52a/1, 85b/4)

Kelime, metinde iki farklı yerde belgelenmiştir. Kelimenin kökeni hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Türk Dil Kurumunun sanal *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde kelime Farsça olarak gösterilmiştir (URL-2). Tietze'nin çalışmasında da kelime Arapça gösterilmiş ve kökeninin ispat edilemediği vurgulanmıştır (2016c, 433).

30. ördek/örtek: 'ördek' (51b/6, 52a/6)

Metinde iki farklı yerde, iki farklı biçimde geçen kelime, Tahran ve Paris nüshalarında da geçmektedir (Muhammad, 2014: 203; Özçamkan Ayaz, 2020: 774). Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *ödiräk* 'ördek' şeklinde geçen kelime, *DLT* ve *KB*'de *ördek* 'ördek, ördeğe benzer su kuşları' biçimiyle bulunmaktadır (2011: 146; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 789; Arat, 1979: 363). Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin *evrek/yördek*

'ördek' biçimi de kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007: 78-328). Nişanyan, kelimeyi Eski Türkçeye konumlandırıp geç Uygurca Budist metinlerde ve bazı Doğu Türk dillerinde görülen *ödrek/ödörek* biçimlerinin, orijinal sözcüğün belki *öt-* fiiliyle bağlantılı olabileceğini düşündürür, yorumunda bulunmuştur (2020: 673). *Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü*'nde bu anlamıyla bulunmayan kelime, Türk Dil Kurumunun sanal *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde *ördek* 'perde ayaklılardan, evcil ve yabancı türleri bulunan su kuşu, badi, badik (Anas)' temel anlamının yanında yan ve mecaz anlamlarıyla da açıklanmıştır (URL-2). Kelime, Karakalpak Türkçesinde *ördek* 'ördek' (Uygur, 2019: 441); Özbekçede *ordak* 'ördek' (Yusupova, 2018: 439); Urumcada *ördegi* 'ördek' (Garkavets, 2019: 408); Kumuk Türkçesinde *ördek* 'ördek' (Pekacar, 2011: 223); Kırım-Tatar Türkçesinde *ördek* 'ördek' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 251); Kırgızcada *ördök* 'ördek; aram ördek; kızılbaş ördek' (Yudahin, 2011: 614); Azerbaycan Türkçesinde *ördek* 'ördek' (Altaylı, 2018: 2662) ve Yeni Uygur Türkçesinde *ödek/ördek* 'ördek' (Necip, 2008: 303-306) şeklinde çoğu çağdaş lehçede varlığını sürdürmektedir.

31. örüng kuş: 'ak doğan' (51a/5)

İki farklı kelimededen oluşan bu adlandırma, *DLT*'de *ürün kuş* 'ak doğan' şeklinde kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 934). Kelimenin Arapça karşılığı *zurrağ*, Farsça karşılığı *şahin* şeklinde verilmiştir. *Örüng* kelimesi, Karahanlı dönemi diğer eserleri *KB* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta da *örüng* 'ak, beyaz' anlamlarıyla kullanılmıştır (Arat, 1979: 51; Arat, 2006: 365). Harezmi Türkçesi metinlerinde de kelimenin kullanımı bu anlamıyla devam etmiştir. Clauson, kelimenin 11. yüzyıla kadar yaygın kullanıldığını, bu zaman diliminden sonra kullanımının nadir olduğunu belirtmiştir ancak sözcük, Harezmi Türkçesi metinlerinde de 'ak, beyaz' anlamlarıyla (*Kıssaşü'l-Enbiyâ*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Mu'inü'l-Mürîd*) yaygın olarak kullanılmıştır (1972: 233; Ata, 1997: 684; Yüce, 1993: 198, Toparlı ve Argunşah, 2008: 267). *Yeni Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü*'nde kelime, 'beyaz' anlamıyla yer almayıp 'süt ve süttten elde edilen maddeler' anlamıyla beyaz gıdaları ifade edecek biçimde kullanılmaktadır (Dilçin, 2013: 236; DS: 4797).

32. sahsağan: 'siyahlı beyazlı, uzun kuyruklu, sekerek yürüyen, zeki ve acayip ötümlü bir kuş, saksagan kuşu' (52b/7)

Tek örnekte belgelenen kelimenin Arapçası metinde 'ak' şeklinde verilmiştir ancak kelimenin Farsça karşılığı verilmemiştir. *EUTS*'de kelime, *sağızgan* 'saksagan' biçimiyle geçmektedir (Caferoğlu, 2011: 193). Kelime, *DLT*'de *sağızgan/sagızgan* ve *KB*'de *sağızgan*, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde *sağsağan*, *sağasğan*, *sağızgan*, *sağsağan*, *saksagan*, *sasıkan* gibi çok farklı şekillerde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 799-800; Arat, 1979: 377; Toparlı vd., 2007: 224). Harezmi Türkçesi metinlerinde tespit edemediğimiz kelime, Yozgat nüshasından başka sadece Paris nüshasında *sahsağan* 'saksagan kuşu' şeklinde bulunur (Özçamkan Ayaz, 2020: 812). Kelimenin kullanımı, TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde *saksagan* 'kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi diğer yerleri

parlak, kara, uzun kuyruklu kuş, alacakarga, alakarga (Pica pica)' şeklinde günümüzde de devam etmektedir (URL-2). Kelime, Azerbaycan Türkçesinde *sağsağan/saqsağan* 'saksagan' şeklinde metnimizle aynı anlamda varlığını sürdürmektedir (Altaylı, 2018: 2864).

33. *sargalduk*: 'sarı kuş, sarıasma kuşu' (51b/4)

Metinde hapaks olduğunu düşündüğümüz kelimelerden birisi de *sargalduk*'tur. Metinde tek örnekte karşılaştığımız kelimenin Arapçası *sufariyye*, Farsçası *zerdic* olarak verilmiştir. *sin/elif/re/gayın/lam/dal/vav/kaf* harf sırasıyla yazılmış kelime için en uygun olacağını düşündüğümüz bu okuyuşu tercih ettik.

34. *seçek/serçe*: 'serçe' (51b/1, 51b/3, 316a/7)

Metinde üç farklı yerde geçen kelime, *seçek/serçe* şeklinde iki farklı biçimde yazılmıştır. Kelimenin kökeni hakkında literatürde farklı görüşler mevcuttur. Kelime, *DLT*'de *seçe* 'serçe kuşu (Oğuzca)' biçimiyle geçmektedir. *KTS*'de kelime Farsça olarak işaretlenmiş ve dönem metinlerinde *çerçe*, *serçe*, *sırçe*, *sırşe*, *şerşe*, *şırşe* biçimlerinde geçtiği belirtilmiştir ancak Kaşgarlı, kelimenin Oğuzca olduğunu belirtir (Toparlı vd., 2007: 232). Nişanyan, *ETü-O seçe* 'küçük bir ötücü kuş' \approx *Sogd siçe/sičāg* şeklinde açıklamış, sözcüğün İrani bir dilden alıntı olmasının güçlü bir olasılık olduğunu ve sonradan beliren /r/ sesinin açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmiştir (2020: 781). Clauson, kelimeyi çalışmasına *seçe* biçimiyle alıp kökünü *seç-* 'yerden tohum ve kırıntıları alıp yiyen hayvan(kuş)' şekliyle açıklamış ve /r/ sesinin sonradan türediğini belirtmiştir (1972: 795). Günümüzde de kullanımı aynı biçimde devam eden kelime, *Derleme Sözlüğü*'nde *çerçe/çerce/seçer* 'serçe' biçimleriyle bulunmaktadır (*DS*: 1144-3565).

35. *sıgırçuk*: 'sığırçık' (51b/5)

Metinde tek örnekte rastladığımız kelimenin Arapçası *zurzūr*, Farsçası *zār* şeklinde verilmiştir. Kelime, *DLT* ve *KB*'de *sıgırçık/sıgırçuk* 'sığırçuk kuşu, sığırçık' biçimiyle bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 818; Arat, 1979: 396). Harezmi-Altın Ordu metinlerinden sadece *İbn-i Mühennā Lûgatı*'nde *sıgırçık* 'bildiğimiz öten kuş' açıklamasıyla bulunan kelime, bundan başka *ME*'nin Paris nüshasında *sar* 'sığırçık kuşu, çekirge kuşu' şeklinde geçer (Battal, 1997: 61; Özçamkan Ayaz, 2020: 819). Kıpçak dönemi metinlerinde kelime, *şıgırçık*, *sıgırçık*, *sıgırçuk*, *sırsık* biçimleriyle bulunmaktadır (Toparlı vd., 2007: 234). Nişanyan, kelimeyi Eski Türkçeye konumlandırıp *sıkırçık* 'bir kuş türü, sturnusvulgaris', *ETü sıkır-* 'çığırmaq, ötmek' şeklinde açıklamış, kelimenin **sıkırça-* gibi şakıma ifade eden bir kökten +*Ik* ekiyle inşa edildiğini, fakat ekin daha sonra +*çUk* küçültme eki olarak yorumlandığını ve *sıgır* sözcüğüyle alakası olmadığını belirtmiştir (2020: 788). Kelime, çağdaş lehçelerden Kırım-Tatar Türkçesinde *sıgırçık* 'sığırçık' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 302); Urumcada *siyırçık* 'sığırçık' (Garkavets, 2019: 468); Özbekçede *çur'urchiq* 'sığırçık' (Yusupova, 2018: 509); Başkurt Türkçesinde *sıgırsık* 'sığırçık' (Özşahin, 2017: 520) ve Azerbaycan Türkçesinde *sıgırçın* 'sığırçık' (Altaylı, 2018: 382) şeklinde

varlığını devam ettirmektedir.

36. süglün: 'sülün kuşu' (52a/4)

Arapçası metinde *tedruc* şeklinde verilen kelimenin Farsça karşılığı verilmemiştir. Kelime, *DLT*'de *süglin/süwlin* 'sülün', *EUTS*'de *süglün* 'sülün' biçimlerinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 839; Caferoğlu, 2011: 214). Harezmi dönemi metinlerinden ise *ME*'den başka sadece *Husrev ü Şirin*'de tek örnekte kullanılmıştır (Hacıeminioğlu, 2000: 270). Gülensoy, çalışmasında kelimeyi <*sök* 'kızarmak' -*ül-* 'kızartılmak' +*-ün* [> **söklün*> **söälün*> *süglün* > *sülün*] şeklinde çözümlenmiştir (2007: 819). Nişanyan da kelimeyi Eski Türkçeye konumlandırıp Gülensoy gibi *sögül-* 'kızartmak' +*In* olarak çözümlenmiştir (2020: 821). *Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü*'nde rastlamadığımız kelimenin, TDK'nin *GTS*'de *sülün* 'sülüngillerden, kuyruğu çok uzun, eti yenilen bir kuş (*Phasianus colchicus*)' şeklinde kullanımı devam etmektedir (URL-2).

37. tag kırlağuçı: 'dağ kırlangıcı' (51b/6)

İki farklı kelimenin bir araya gelmesiyle oluşmuş bu kuş adı, metnimizde tek örnekte geçmektedir. Kelimenin Arapça karşılığı *semāme*, Farsça karşılığı *fērestuk-i kūhī* şeklinde verilmiştir. Yapı, bu haliyle dönem metinlerinde ve eserin diğer nüshalarında tespit edilememiştir.

38. talas: 'doğan, şahin' (315b/4)

Metinde tek örnekte gördüğümüz kelime, hapaks durumundaki kelimelerdendir. Kelimenin sözlüklerde birçok anlamı mevcuttur ancak 'doğan' ya da 'şahin' bağlamında herhangi bir kuş için kullanıldığı bir örnek, Türk dilinin yazılı metinlerinde tarafımızdan tespit edilememiştir.

39. tewe kuşu: 'deve kuşu' (52a/5)

İki farklı kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan yapılardan birisidir ve metinde tek örnekte tespit edilmiştir. Kelimenin Arapça karşılığı *ne'āme*, Farsça karşılığı *şutur-murğ* şeklinde verilmiştir. *DLT*'de kelime *tewe kuş* 'deve kuşu' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 873). Kelime, diğer Harezmi Türkçesi metinleri ile *ME*'nin diğer nüshalarında geçmemektedir. Nişanyan, kelimeyi *ETü tebe* 'maruf hayvan, camelus <? *ETü *tebgen* <*ETü tep-* ayak basmak, yürümek +(*g*)*An* şeklinde çözümlenmiş, Moğolca *temegen* (asli biçimin **teb(g)en* olduğunu düşündürür) ile karşılaştırmış ve *deve* ismi ile kurulan yapıları sıralandırmıştır: *deve diken*, *deve kuşu*, *deve tüyü*, *deve yap-*, *deveci*, *deve tabanı*, *yok deve* (2020: 205). Kelime, TDK'nin sanal *Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü*'nde bulunmazken *GTS*'de *deve kuşu* 'kısa kanatları uçmaya elverişli olmayan fakat uzun bacaklarıyla çok hızlı koşabilen iri bir kuş (*struthio camelus*)' şeklinde açıklanmıştır (URL-2). Kelime, Kırım-Tatar Türkçesinde *deve quşu* 'deve kuşu' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 96); Özbekçede *tuyaquş* 'deve kuşu' (Yusupova, 2018: 154) ve Azerbaycan Türkçesinde *devequşu* 'devekuşu' (Altaylı, 2018: 868) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

40. toğdarı: 'bir tür kuş' (51b/6)

Metinde tek sefer belgelenmiştir. Kelime, Harezmi Türkçesi diğer metinleri ve eserin diğer nüshalarında tespit edilememiştir. Barutcu Özönder, çalışmasında kelimeyi *toğdari* 'çerz'den biraz büyük ve ona benzer bir kuş' olarak almış ve farklı lehçelerdeki biçimleri örneklemiştir: *toğdarī, tuğdiri, toğdari, toğderi, tuvdarı, toğdaq* (2011: 68). *Derleme Sözlüğü*'nde, metnimizdeki kullanıma en yakın, Kerkük bölgesine ait olduğu bildirilen *toğdah* 'leylekten iri, eti yenilen, kızıl tüylü bir çeşit göçebe kuş' kelimesi mevcuttur (DS: 3945).

41. *torğay*: 'tarla kuşu, serçe' (51b/2)

Nüshada tek sefer tanıklanan bu kuş adının yanında metinde yine aynı satırda kelimenin sıfat almış hali de *kızılça torğay* (51b/2) mevcuttur. Kelime, *torğay/turğay* şeklinde her iki okuyuşa da açıktır. Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde bulunmayan kelime, ME'nin Paris nüshasında *turğay* 'toygar kuşu' şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır (Özçamkan Ayaz, 2020: 978). Kelime, KTS'de *kızılça turğay* 'kızıl renkli bir kuş' şeklinde geçmektedir (Toparlı vd., 2007: 147). Clauson, kelimeyi *toriğa* 'tarla kuşu' şeklinde almış, yine kelimenin farklı dönem ve lehçelerdeki biçimlerini sıralamıştır: *torğay, toriğay, turğay, toyğar* (1972: 541). Kelime, Karakalpak Türkçesinde *torğay* 'serçeye benzer küçük tarla kuşu, turğay kuşu' (Uyğur, 2019: 598); Urumcada *torğay* 'serçe' (Garkavets, 2019: 541); Kumuk Türkçesinde *torğay* 'çayır kuşu, toygar' (Pekacar, 2011: 339); Kırım-Tatar Türkçesinde *torğay* 'serçe' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 350); Karaçay-Malkar Türkçesinde *torğay* 'çayır kuşu' (Tavkul, 2020: 359); Kırgızcada *torgoy* 'tarla kuşu; dağlarda yaşayan tarlakuşu' (Yudahin, 2011: 750); Azerbaycan Türkçesinde *torəğay* 'tarla kuşu, ardıç kuşu' (Altaylı, 2018: 3339); Yeni Uygur Türkçesinde *toğay/torğay* 'toygar, çayır kuşu' (Necip, 2008: 416-420) şeklinde benzer yazım ve aynı anlamlarla bulunmaktadır.

42. *torumtay*: 'karagöz cinsinden bir alıcı kuş' (51a/7)

Kelime Moğolcadır. Moğolca sözlükte kelime *torumtay (torimtay, turumtay, turimtay)* 'erkek doğan; avda kullanılan ufak yırtıcı kuşlar' şeklinde açıklanmıştır (Lessing, 2017: 982). Metinde tek örnekte belgelenen kelime, Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde bulunmamaktadır ancak ME'nin Paris nüshasında *torumtay* 'atmacaya benzer yırtıcı bir kuş, delice doğan veya zağnos kuşu' yine tek sefer belgelenmiştir (Özçamkan Ayaz, 2020: 968). DLT'de kelime *torumtay* 'yırtıcı ve avcı kuşlardan biri' biçim ve anlamıyla geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 903). KTS'de kelime *toruntay* 'şahin cinsinden bir kuş' şeklinde açıklanmıştır. (Toparlı vd., 2007: 281). Dilçin'in çalışmasında da kelime, *torumtay* 'karagöz türünden bir alıcıkuş' olarak açıklanmıştır (2013: 225). Doerfer, çalışmasında kelimeye oldukça geniş yer vermiş, kelimeyi *torumtai* 'küçük bir yırtıcıkuş' şeklinde açıklamış ve kelimenin **torum+tai* şeklinde çözümlenebileceğini vurgulamıştır (1965: 502-504). Kelime, Başkurt Türkçesinde *toromtay* 'bayağı kerkenez' (Özşahin, 2017:626); Yeni Uygur Türkçesinde *torumtay* 'bozdoğan' (Necip, 2008: 428) şeklinde mevcuttur.

43. **toy/toy kuş:** 'av kuşu, toy kuşu' (52a/4, 52a/5)

Metinde iki kez tanıklanan yapının Arapçası *hubārā*, Farsçası *cezr* şeklinde verilmiştir. *DLT* ve *KB*'de de kelime, aynı yapı ve anlamla *toh/toy* 'toy kuşu' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 894; Arat, 1979: 460). Kelime, *KTS*'de *toy/toy* 'toy kuşu' biçimleri ve anlamıyla açıklanmıştır (Toparlı vd., 2007: 281). Nişanyan, kelimeyi Eski Türkçeye konumlandırırmış, <<*ETü tod*' iri bir tür kuş, otis tarda', *tay* 'yavru, özellikle at yavrusu' şeklinde açıklamış, kelimenin 'yavru' ve özellikle 'iri yavru' anlamına gelen *tay* sözcüğüyle ilişkisinin muğlak olduğunu belirtmiştir (2020: 899). Kelime, TDK'nin sanal *GTS*'de *toy (III)* 'toygillerden, böcek ve tane ile beslenen, eti için avlanan, kızıl tüylü bir kuş (otis tarda), *Tarama Sözlüğü*'nde *toy (II)* 'kazdan büyük bir yabani kuş', *Derleme Sözlüğü*'nde *toy (II)* 'kartaldan büyük, eti yenen bir çeşit kuş, yabankazı' şeklinde açıklanmıştır (URL-1, URL-2, URL-3).

44. **turna:** 'turna, göçmen kuş' (52a/7)

Metinde tek örnekte belgelediğimiz kelimenin Arapçası *kurkī*, Farsçası *kulenk* şeklindedir. Literatürde en sık kullanılan kuş adlarından olan kelime, *DLT* ve *KB*'de de aynı yapı ve anlamla *turna* 'turna' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 902; Arat, 1979: 469). Gülensoy, kelimeyi *turna* 'göçebe iri bir kuş' olarak açıklamış, = *ET*. (Uyg.) *turunaya* ~ *OT*. *turna* (*DLT*; *KB*), Eski Kıpç.: *turna*, Çağ. (*Muh. Lug.*): *turna* şeklinde kelimenin geçtiği yerleri belirtmiş ve kelimeyi <*[*ɭ*/*u*/*o*/*ā*]r 'yansıma'+*n*(~*y*)a şeklinde çözümlenmiştir. Kelime, çağdaş lehçelerden Kırım-Tatar Türkçesinde *turna* 'turna' (Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 354); Kumuk Türkçesinde *turna* 'turna' (Pekacar, 2011: 343); Urumcada *turna* 'turna' (Garkavets, 2019: 547); Özbekçede *turna* 'turna' (Yusupova, 2018: 589); Karaçay-Malkar Türkçesinde *turna* 'turna' (Tavkul, 2020: 363); Yeni Uygur Türkçesinde *turna* 'turna' (Necip, 2008: 428) ve Kırgızcada *turna* 'turna' (Yudahin, 2011: 762) aynı yazım ve anlamla varlığını sürdürmektedir.

45. **uzun ayak:** 'keklik kuşunun erkeği, bir tür toy kuşu' (52a/7)

Metinde tek örnekte belgelediğimiz yapının Arapçası *kerevān*, Farsçası *cūbīne* şeklindedir. Bu anlam ve yapıyla kelime, tarihi metinlerde, Harezmi Türkçesi metinlerinde ve *ME*'nin diğer nüshalarında tarafımızdan tespit edilememiştir.

46. **übük:** 'ibibik kuşu, hüdhüd kuşu' (52b/1)

Metinde kelimenin Arapçası *hudhud*, Farsçası *pūpū* şeklinde verilmiştir. Kelime, *DLT*'de *üpgük/üpüp* 'Çiğil lehçesinde hüdhüd, çavuş kuşu)' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 933). Kelime, Harezmi Türkçesi diğer metinlerinde ve eserin diğer nüshalarında tespit edilememiştir. Clauson, kelimeyi çalışmasına *ibik/übük/üpgük* başlıklarıyla alıp farklı bölgelerde onomatopoeic (çıkardığı sese göre isimlendirilen) adlandırmalarla kullanıldığını belirtir: *üpgük, üpüp, ibik, übü, püpük...vb.* (1972: 9). Dilçin'in çalışmasında kelime, *ibibik, ibik, ibiklü, ibük'* çavuşkuşu, hüthüt' biçimleri ve anlamlarıyla yer alırken *Derleme Sözlüğü*'nde

metnimizdeki kullanıma en yakın *ibik/indik (II)* 'tavuk, kuş vb. hayvanların gagası' maddesi vardır (2013: 124; DS: 2503).

47. **ügi**: 'baykuş' (52b/2)

Kelime, *elif/vav/kef/ye* harf sırasıyla yazılmıştır. Metinde Farsça karşılığı boş bırakılan kelimenin Arapçası *būme* olarak verilmiştir. *DLT*'de kelime *ügi/ühi* 'Türklerde (ölçünlü dilde) ve Kıpçaklarda baykuş' ve *KB*'de *ügi* 'baykuş' biçimleriyle bulunmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 930; Arat, 1979: 504). Kelime, *İML*'de *ükü* 'baykuş, puhu' ve *ME*'nin Paris nüshasında (Battal, 1997: 81; Özçamkan Ayaz, 2020: 1026) metnimizdeki yapıyla aynı şekilde geçmektedir. *KTS*'de kelime, *ügü* 'baykuş, uhu kuşu' biçimiyle geçmektedir (Toparlı vd., 2007: 297). TDK'nin sanal *GTS*'de bulunmayan kelime, Dilçin'in çalışmasında *ügü/ügi* 'baykuş türünden olan puhu kuşunun bir çeşidi', *DS*'de *üğü/üğü* 'kartal büyüklüğünde, sarı tüylü, gözleri gündüz görmeyen bir çeşit yırtıcı kuş' şeklinde geçmektedir (2013: 235; DS: 4794). Tietze, kelimeyi *ügü/öyü* 'baykuş' biçimleri ve anlamlarıyla açıklamış ve kelimeyi Eski Türkçe olarak işaretlemiştir (2019: 375). Doerfer, kelimeyi *ügü* 'baykuş; uğursuzluk getiren kuş' şeklinde açıklamış, kelimenin <**üki* yapısından türemiş olabileceğini belirtmiştir (1965: 156). Kelime, çağdaş lehçelerden Kırgızcada *ükü* '1. puhu kuşu, baykuş' (Yudahin, 2011: 794); Yeni Uygur Türkçesinde *üke* 'baykuş' (Necip, 2008: 444) şeklinde varlığını sürdürmektedir.

48. **yunt kuşu**: 'kuyruksallayan kuşu, peygamber kuşu' (52b/7)

Bu yapının Arapçası metinde *şerşūr*, Farsçası *sutūr-ı bā-nuk* şeklinde verilmiştir. *KTS*'de kelime *yont kuşu* 'yont kuşu' şekliyle geçmektedir (Toparlı vd., 2007: 327). Harezmi Türkçesi metinlerinde *ME*'den başka bir kaynaktan tespit edemediğimiz yapı, kaynaklarda nadir bulunan yapılarıdır. TDK'nin sanal *Güncel Türkçe Sözlüğü*'nde *yont kuşu* 'kuyruksallayan' biçim ve anlamıyla geçen yapı, Dilçin'in çalışmasında *yundkuşu* [*yuntkuşu*] 'kuyruksallayan kuşu, peygamberkuşu' şeklinde geçmektedir (Dilçin, 2013: 265; URL-2).

49. **zanduvaç**: 'bülbül' (52b/4)

Metinde tek sefer belgenen kelimenin Arapçası *bulbul*, Farsçası *hezār-destān* şeklinde verilmiştir. *DLT*'de *sanduvaç* 'bülbül' ve *KB*'de *sandvaç* 'bülbül' şeklinde geçen kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde de aynı biçimle geçmektedir ancak bu yazım şekliyle kelimeye tarihi metinlerde rastlamadık (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020: 803; Arat, 1979: 382). Gülensoy, kelimeyi <? *san-dug+aç* şeklinde çözümlenmiş ve kelimenin Anadolu ağzlarındaki *sanduvaç*, *sandugaç*, *sanduvaç*, *sandugaç* biçimlerini göstermiştir, ancak kelimenin kökeni hakkında bir görüş belirtmemiştir (2007: 730). Clauson, kelimeyi çalışmasına *sanduvaç* 'bülbül' biçimiyle almış, kelimenin Soğdca *zntw'ch* 'güzel sesli' yapısından alıntılandığını ve farklı lehçelerde *sandugaç*, *sanduvaç*, *sanwaç*, *zandawaç* biçimleriyle kullanıldığını belirtmiştir (1972: 837). Kelime, *DS*'de de *sanduvaç/sandugaç* 'bülbül' biçimleriyle geçmektedir (DS: 3538). Çağdaş lehçelerden Kazan-

Tatar dilinde kelime *sandugaç* 'bülbul' (Öner, 2015: 397) biçimiyle bulunmaktadır.

Sonuç

Harezmi Türkçesi dönemi önemli kaynaklarından biri olan *Mukaddimetü'l-Edeb*, söz varlığıyla Türk dili tarihi için de büyük öneme sahiptir. Eser, sözlük niteliğinde olması nedeniyle oldukça farklı alanlardan kelimeyi barındırır. Bu çalışmada eserin Yozgat nüshasında geçen kuş adları incelendi. Nüshada toplam 49 kuş ismi tespit edildi. Bu kuş adlarından beşi, taranan hiçbir metinde belgelenemedi. Hapaks durumunda olduğu düşünülen bu kelimeler (*keb, kök körlegüç, kuçur, sarğalduç ve talas*), nüshanın ne denli öneme sahip olduğunun göstergesidir. Bunun dışında özellikle Harezmi Türkçesi dönemi diğer metinlerinde geçmeyip eserin sadece Yozgat nüshasında var olan birçok kuş adı da tespit edildi. *Çay, çinili, hū kuş, kara kuş, kelāg, kerges, keyük, kız kuş, kök karğa, köl boğası, tag kırılağuç, teweçuş, toğdarı, uzun ayak* gibi kuş adları, Harezmi Türkçesi metinleri ve ME'in diğer nüshalarında olmayıp sadece Yozgat nüshasında belgelenen ve Harezmi Türkçesi söz varlığına katkı sunacak kelime ve yapılarıdır. Bu bakımdan da Yozgat nüshasındaki kuş adları, sözlükçülük çalışmalarına kaynak olacak niteliktedir ve eserin farklı alan ve konularda hazırlanacak yayınlar için malzeme sunabileceğinin kanıtıdır.

Çalışmaya konu olan Yozgat nüshasında bulunan kuş adlarının yarısından fazlası, dil tarihimiz için çok büyük öneme sahip iki eser olan *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de yer almamaktadır. Aydemir'in çalışmasına göre DLT'de kuş adı sayısı 62, KB'de ise 29'dur. Yozgat nüshasında geçen 49 kuş adından 29'u, bu iki eserde de bulunmamaktadır. Bu kuş adları şunlardır; *ala toğanık, balaban, baykuş, çay, çinili, devlügeç, hū kuş, hurūs, iweyük/ögeyük, keb, kelāg, kerges, keyük, kırılağuç, kök karğa, kök körlegüç, köl boğası, kuçur, kumrî, örünğ kuş, sarğalduç, süglün, tag kırılağuç, talas, toğdarı, torğay, torumtay, toy kuş, uzun ayak*. Bu veri, bize nüshanın söz varlığının ne denli kapsamlı olduğu göstermesi bakımından önemlidir.

Metinde geçen kuş adlarıyla ilgili dikkat çekici bir özellik de bazılarının ilk kez bu eserde tanıklanmış olmasıdır. Hapaks durumunda olduğunu düşündüğümüz kuş adları dışında, tarihî yazılı Türk metinleri incelendiğinde *çay, çinili, hū kuş, kelāg, kök karğa, köl boğası, sarğalduç, tag kırılağuç* ve *uzun ayak* gibi kuş adlarının ilk kez bu eserde kullanılmış olduğu görülüyor.

Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasındaki kuş adları incelendiğinde *bağirtlak, balaban, baykuş, hū kuş, çay, karğa, kaz, kerges/kerkes, ördek, serçe, toy kuş, turna, yunt/yont kuş* gibi bir çok kuş adının hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaştığı görülmüştür. Çok az değişiklikle kullanımı devam eden kuş adları da (*anğıt, kumrî...*) vardır. *Mukaddimetü'l-Edeb*, sahip olduğu Arapça, Farsça ve Türkçe söz varlığıyla sadece sosyal bilimciler için değil, aynı zamanda farklı bilim dallarında kullanılacak veriler içermesi bakımından da oldukça kıymetli bir eserdir.

Kısaltmalar

DLT: *Dîvânu Lugâti'-t-Türk*

DS: *Derleme Sözlüğü*

EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*

GTS: *Güncel Türkçe Sözlük*

İML: *İbn-i Mühennâ Lûgati*

KB: *Kutadgu Bilig*

KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

ME: *Mukaddimetü'l-Edeb*

OFar: Orta Farsça

TDK: Türk Dil Kurumu

vd. : ve diğerleri

KAYNAKÇA

- Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (indeks)*. (hzl.: K. Eraslan vd.), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK.
- Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: TDK.
- Aydemir, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te kuşlar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (1), 271-297.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk yazıtlarında bitkiler ve hayvanlar. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, IX (1), 1-51.
- Barutcu Özönder, F. S. (2011). *Muḥâkemetü'l-Luğateyn*. Ankara: TDK.
- Battal, A. (1997). *İbn-i Mühennâ lûgati*. 3. Baskı, Ankara: TDK.
- Bayniyazova, A. vd. (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Bozkaplan, Ş. A. (1992). Türkiye Türkçesi ağızlarında kuş isimleri ve onların sistematigi. *Türk Dili Araştırmaları Belleten 1987*, 157-197.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat nüshası)-(Giriş, metin, notlar, sözlük-dizin)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Çakmak, M.-Işın, M. (2005). *Anadolu kuş adları sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen*, C. 2, Wiesbaden: Franz Steiner.
- Ercilasun, A. B.-Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti'-t-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara: TDK.

- Ergene, S. (1945). *Türkiye kuşları*. İstanbul: Kenan Matbaası.
- Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Garkavets, A. N. (2019). *Urumca sözlük*. (çev.: İryna Logvynenko- Yuliia Romanenko), Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Gürsoy-Naskali, E.-Şeker, A. (2017). *Kuş kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Gürsoy-Naskali, E.-Şeker, A. (2017). *Kuş dili, dilde, edebiyatta ve sanatta kuşlar*. İstanbul: Dergâh.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: TDK.
- Hauenschild, I. (2003) *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (çev.: Günay Karaağaç), Ankara: TDK.
- Muhammad, R. (2014). *Zemahşeri Mukaddimetül Edeb eserinin Osmanlı Türkçesi ile tercüme Tahran nüshası (Elif-Dal kısmı) (Giriş-dil özellikleri-transkripsiyonlu metin-dizin)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Muzafarov, R.-Muzafarov, N. (2018), *Kırım Tatar Türkçesi- Türkiye Türkçesi-Rusça sözlük*. (çev.: Nariman Seyityahya), Ankara: TDK.
- Necip, E. N. (2008), *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (çev.: İklil Kurban), Ankara: TDK.
- Nişanyan, S. (2020). *Nişanyan sözlük çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liberus.
- Öner, M. (2015). *Kazan -Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Özçamkan Ayaz, G. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat nüshaları (Giriş-metin-dizin)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özkan, S. (2009). *Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında isimler /giriş- metin-dizin*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Ross, E. D. (1994). *Kuş isimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince sözlüğü*. (çev.: E. Gürsoy Naskali), Ankara: TDK.
- Şanlı, C. - Kaya Günay, N. (2009). *Muhtasar Mukaddimetü'l-Edeb, inceleme-metin-kelime dizini-ek dizini-tpkıbasım*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Şen, B. (2016). *Türkçe sözlük'teki kuş isimlerinin yeniden tanımlanması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- TDK (2009). *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. Ankara: TDK.

- Tietze, A. (2016a). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. 1. Cilt A-B, (ed.: Semih Tezcan), Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2016b). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. 3. Cilt F-J, (ed.: Semih Tezcan), Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2016c). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. 4. Cilt K-L, (ed.: Semih Tezcan), Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati*. 8. Cilt T-V, (ed.: Nurettin Demir-Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Toparlı, R.-Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: TDK.
- Toprak, F. (2013). Çağatay Şiirinde vahşi hayvanlar ve yırtıcı kuşlar. *Turkish Studies*, 8 (9), 105-124.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Yudahin. K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. (çev.: Abdullah Taymas), Ankara: TDK.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası*. Ankara: TDK.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: *Derleme sözlüğü*, www.tdk.gov.tr (Erişim: 04. 10. 2022)

URL-2: *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr (Erişim: 02.10.2022)

URL-3: *Tarama Sözlüğü*, www.tdk.gov.tr (Erişim: 06.10.2020)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.